УДК 801.82

Р.А. Абзалина

СӘЕТ ВАХИДИНЕҢ МИЛЛИ МУЗЕЙДАГЫ МИРАСЫ

В статье описывается коллекция историка и археографа Саида Вахиди (1887–1938), которая хранится в Национальном музее Республики Татарстан.

Ключевые слова: Вахиди Саид, история, Национальный музей Республики Татарстан, ярлык хана Сахиб Гирея, ярлык хана Токтамыша.

Татарстан Республикасы Милли музеенда Сәет Вахидинең үзе тарафыннан бирелгән өч ярлык саклана: аларның берсе – 1523 елда Сәхибгәрәй ханга бирелгән ярлыкның төп нөсхәсе, икесе – Алтын Урда ханы Туктамыш (XIV гасыр) белән Кырым ханы Сәгадәтгәрәй (XVI гасыр) ярлыкларының күчермәсе.

1936 елның 30 мартында төзелгән актта алар музейга 1925 елның 11 февралендә үк тапшырылган дип язылган. Иске кенәгәләр буенча 1936 елда Сәхипгәрәй хан ярлыгы 9562, Сәгадәтгәрәй ханныкы – 21850, Туктамыш хан ярлыгы 21851 номерлары белән теркәлгән.

Бүгенче кенәгәләрдә исә Сәхибгәрәй хан ярлыгы 5757, Сәгадәтгәрәй ханныкы – 5755, Туктамыш хан ярлыгы 5756 номеры белән йөри. Соңгы икесенеке – күчермәләр. Чынлыкта исә алар нөсхә документны хәтерләтә, әмма бик нык тузганнар һәм берничә кисәккә ертылганнар. Аларның алга таба сакланышын тәэмин итү максатыннан музейда түбәндәге пунктлар билгеләнде:

«6 – Все вышеназванные научные ценности, подаренные С.Г. Вахидовым Музей обязуется обеспечить полной сохранностью, для чего они закрепляются на постоянно за Музеем под личную ответственность его Директора, но под строгим наблюдением, как самого музея, так и дарителя С.Г. Вахидова. Изложенные в договоре условия хранения даримых ценностей должны быть выполнены без промедления.

7 – Музей не имеет права, подаренные С.Г. Вахидовым рукописи и документы продавать, отправлять в другие города, передавать каким-либо учреждениям, или сдавать в архив, а также обменивать на другие экспонаты без письменного разрешения С.Г. Вахидова. Равным образом Музей не имеет права без разрешения С.Г. Вахидова предоставлять подаренные рукописи и документы кому бы то ни было для изучения на руки на дом, опубликования в печати, или фотографирования. Даритель же С.Г. Вахидов оставляет за собой полное право пользования этими рукописями и документами на предмет изучения их и на дом».

Моннан тыш, С.Г. Вахиди үзенең автобиографиясендә аларны милли тарихи хәзинә итеп саклау өчен ничә еллар буе эзләве, аннан соң шул документларга

нигезләп татар тарихын (аеруча Казан ханлыгы чорын) язуы хакында тәфсилләп терки.

Тикшеренүләр тәҗрибәсеннән мәгълүм булганча, татар халкы тарихы буенча күпме документларның тулысынча югалганын, аларны эзләү өчен күпме вакыт, күпме акча сарыф ителүен эзтабар галим һәм бер Алла үзе генә белә.

Туктамыш хан белән Сәгадәтгәрәй хан ярлыкларының кайдан алынуы һәрчак зур кызыксыну уятты. Моны ачыкларга 1851 елда Казан университеты басмаханәсендә дөнья күргән «Тарханные ярлыки хана Тохтамыша, Тимур Кутлуга и примечаниями И. Березина» китабы ярдәмгә килде.

И. Березин язуынча, аны Одессадагы Тарих һәм Борынгылык җәмгыяте әзерләгән, монда алар Борзенков тарафыннан төп нөсхә зурлыгында эшләнгән литографик рәсемнең копиясеннән файдаланганнар, Тышкы эшләр министрлыгының беренче тәрҗемәчесе Ярцев текстны гарәп хәрефләреннән татарчага транскрипцияләгән, басмада кыскача кереш һәм кайбер искәрмәләр дә бирелгән.

В. Григорьевның Алтын Урда ханнары һәм рус дин башлыклары ярлыкларның дөреслеге турында 1842 елда Мәскәү Университеты типографиясендә басылган тарихи-филологик тикшеренүләре китабында Туктамыш хан ярлыгы хакында мондый юллар бар: «Прилагаемый здесь снимок во всех отношениях сходен с подлинником, хранящимся в Московском главном Архиве Министерства иностранных дел».

С.Г. Вахиди үзенең автобиографиясендә болар хакында тәфсилләп болай яза: «В 1925 году организовал Отдел Восточных Рукописей при Центральном музее ТССР в Казани, путем пожертвования через Акадцентр Татнаркомпросса коллекций документов, рукописей, родословного древа татарских ханов, на разных восточных языках, а также единственного документа XVI века – ярлыка Сахиб Гирея хана, который мной был найден, научно обработан и опубликован. <…> С 1 ноября 1926 года по 1 сентября 1930 года работал научным работником Центрального музея Татреспублики в качестве зав. отделом Восточных рукописей и документов. С 11 августа 1930 года по 1 сентября 1931 года работал научным работником в Научно-исследовательском институте Татреспублики по изучению и описанию восточных рукописей и документов. <…>

В 1925 году в июне месяце я был командирован Центральным Музеем ТССР в Спасский кантон по вопросу учета и охраны памятников старины, искусства и природы, где я составлял на местах список городищ, старых кладбищ и записывал надписи надгробных камней в следующих татарских деревнях Спасского кантона: в д. Таш-Бильги, в д. Иски-Ражаб и селе Матвеевке и др.

В этом же году 1925 – в июле мес. я был командирован Академическим Центром ТНКП для производства изучения и собирания материалов по истории края

и татарской народности, преимущественно на территории Татарской республики, где занимался собиранием устных и письменных материалов татарского народа, а также занимался исследованием надписей на надгробных камнях на старых кладбищах в деревнях: Эзмя, Зуриханах, Больших Ушмах, Акчишме и на кладбище около Кременчугского Городища в Мамадышском кантоне.

В 1925 году я пожертвовал через Академический Центр ТНКП двести десять восточных рукописей на тюркско-татарском и персидском и других восточных языках, в числе которых находится ярлык Сахиб-Гирея хана и родословное дерево Тюркско-татарских ханов, и других очень ценных исторических материалов для изучения татарской истории.

Академический Центр ТНКП принял мое пожертвование как ценный научный подарок, представлявший из себя очень ценный научный материал для изучения края и татарской истории и как признание моих трудов в области изучения края и тюркско-татарской истории и собирания важнейших научных материалов в этом направлении выразил мне официальную благодарность с подписями Наркома Ш. Ахмадиева и председателя Акадцентра известного ученого Г. Ибрагимова, секретаря З. Норкина от 10 февраля 1925 года за №5557.

На основании постановления Академического Центра Татнаркомпроса от 11 февраля 25 г. за №12 мне была объявлена официальная благодарность через татарскую газету "Кзыл Татарстан" от 15 февраля 1925 года за № 37 (1207), а в "Красной Татарии" от 13 февраля 1925 года за № 32 (2112) была помещена статья о моем пожертвовании под заглавием «Ценное пожертвование в Музей Татреспублики».

Дәүләт архивы материалларына нигезләп, Музей китапханәсе хезмәткәре Каргалова Татьяна Анатольевна «Казан» журналында (2015 ел, № 3, 43–47 битләр) Музей китапханәсен туплау турында мәкалә бастыра. Анда ул китапханәдәге басмаларга элеккеге педагогик китапханә, элекке Казан Духовный академиясе китапханәсендәге археология һәм сәнгатькә караган, Казан университеты китапханәсенең сәнгать һәм борынгылык музее, Кафедраль Собордагы иске басма китапларның да кушылуы, китаплар санының 15 мең томга җитүе хакында яза.

1925 елда музейда көнчыгыш кульъязмалар бүлеге оеша. Аның нигезен Сәет Вахидинең музейга бүләк иткән 200 дән артык китабы тәшкил итә, алар арасында Сәхибгәрәй ханның әйтеп үтелгән ярлыгы да бар.

1929 ел ахырыннан китапханәдә давыллы чор башлана. 1930 елда аны һәм музейның үзен дә Татар фәнни-тикшеренү икътисади институтына кушалар, аннан институтның китапханә фонды Татарстанның Фәнни китапханәсе составына кертелә һәм 1932 елдан Казан университеты китапханәсенә кушыла. Элеккеге музей китапханәсендәге күп кенә китаплар һәм документлар әнә

шулай университет китапханәсе фондында калалар.

Шулай итеп, безнең музей фондында Сәет Вахиди мөһере сугылган китаплардан, 1997 елның 8 сентябрендә «Сәүдә йорты» («Гостиный двор») комиссион әйберләр кибетеннән өч йөз мең сумга сатып алынган китаптан тыш, берсе дә калмый. Ул китап – Гали Кодури хәзинәләреннән Ибне Шәех әл-Хурани әл-Хәмави әл-Хәнәфинең мөселман хокук белеме беуенча трактаты (Мисырның әл-Әзһәр составына кергән «Җәүһәрия» мәдрәсәсендә күчереп алынган). Китапның күчермәсе XVII гасыр һәм 1750 еллар аралыгында гарәпчә «нәсх» стилендә кара һәм кызыл каралар белән язылган. Букча рәвешендә күн белән төпләнгән, саклау өчен өстеннән сатин тукыма белән тышланган. Барлыгы 169 биттән тора, сакланышы чагыштырмача яхшы, Алгы форзацта түбәндәге номерлар бирелгән: № 126 – кара тушь, № 152 – яшел карандаш белән язылган. Китапның үлчәме – 21×16,5 см. Алда – титул битендә, тагын ике бит өстәп, эчтәлек бирелгән. XIX гасыр урталарында реставрацияләнгән (ягъни яңадан күчереп язылган. Моны Раиф Мәрданов билгеләде).

2009 елда Музей фондына Сәет Вахидиның тагын бер экспонаты өстәлде. Ул – Николай Иосифович Воробьев документлары арасындагы «Выписка из протокола заседания президиума Академического центра Наркомпроса ТАССР от 11 июня 1926 г.». Утырыш күчермәсеннән аңлашылганча, анда сүз тарихи-этнографик тикшеренүләр алып бару өчен Кама аръягына сәфәр оештырылуы һәм Туган якны өйрәнү өлешеннән командировка өчен 250 сум акча бүлеп бирүе хакындагы мәсьәлә каралган була.

Әгәр дә 1927 елда итнең килограммы 42 тиен торганын истә тотсак, күптән түгел генә оешкан Татарстан Автономияле республикасының мәдәни мирасны саклауга тоткан чыгымнарын күзаллау кыен түгел. Документ музейда КП 36509/14 номеры белән саклана.

Абзалина Рәмзия Әсрар кызы,
Татарстан Республикасы Милли музее өлкән фәнни хезмәткәре